

ГАЗ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ЄС

POLICY BRIEF

Публікація видана аналітичним центром DiXi Group в рамках проєкту «Посилення комунікації серед українських стейкхолдерів для підвищення енергетичної безпеки України», що отримав фінансову підтримку Міжнародного фонду «Відродження», а також в рамках Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні.

Думки та позиції, викладені у цій публікації, є позицією ГО «ДІКСІ ГРУП» та не обов'язково відображають позицію Міжнародного фонду «Відродження», Посольства Швеції в Україні та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

Аналітичну записку можна завантажити на сайті DiXi Group (<http://dixigroup.org>).

© ГО «Діксі Груп», 2020 р.

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ	2
ПРИРОДНИЙ ГАЗ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ПОТЕНЦІАЛ ТА СТАТУС-КВО	4
Туркменістан.....	5
Узбекистан.....	6
Казахстан.....	7
ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПОРТУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ КРАЇНАМИ РЕГІОНУ	8
Туркменістан.....	8
Узбекистан.....	9
Казахстан.....	10
ІНТЕРЕСИ КЛЮЧОВИХ ЗОВНІШНІХ ГРАВЦІВ	13
ЦЕНТРАЛЬНОАЗІЙСЬКИЙ ГАЗ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ЄС.....	19
ВИСНОВКИ.....	24
РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	25

РЕЗЮМЕ

Росія активно здійснює політику виключення України як транзитної ланки з доставки газу до ЄС, залучаючи значні фінансові та дипломатичні ресурси для втілення обхідних газопроводів. Щоб нівелювати ризики, що несе в собі російська енергетична політика, слід шукати нові можливості для України. Як аналітичну вправу, експерти DiXi Group здійснили аналіз можливості відновлення закупівлі та транзиту до ЄС природного газу з Центральної Азії, як альтернативи експортної монополії «Газпрому».

Країни регіону Центральної Азії – Туркменістан, Узбекистан та Казахстан – мають можливості та плани щодо нарощування видобутку й експорту природного газу. Помітний їх інтерес до західного (Транскаспійський газопровід) та південного (газопровід TAPI) векторів, на противагу нинішній концентрації на поставках до КНР та, меншою мірою, до РФ. У світлі непевності щодо реалізації ідеї Транскаспійського газопроводу та безпекових загроз для TAPI, може набути політичної актуальності ідея відновлення прямих поставок центральноазійського газу «північним» газотранспортним маршрутом (через РФ до ринків України та ЄС).

З огляду на невизначеність транзиту російського газу після закінчення поточного 5-річного контракту з «Газпромом», Україні слід шукати нові можливості для поставок зі сходу. Відновлення прямих поставок природного газу з Центральної Азії могло би стати рішенням, що позбавить «Газпрому» монополії та посилить енергетичну безпеку України. Однак, враховуючи слабку економічну доцільність відновлення поставок та транзиту центральноазійського газу для України та ЄС, а також сильну залежність в цьому питанні від політичної волі РФ, така опція виглядає малоімовірною. Попри це, Україні варто опрацьовувати дане питання як додатковий захист, адже це може створити аргументи для України в подальших ймовірних переговорах з РФ.

Необхідними кроками для української сторони є:

- За підтримки Єврокомісії та ENTSOG домогтися повного виконання міжоператорської угоди (interconnection agreement) у частині доступу трейдерів до потужностей та передачі газу на східному кордоні України на точках з'єднання «Сохрановка» та «Суджа», а та кож ініціювати переговори з «Газпромом» щодо розширення міжоператорської угоди на інші точки з'єднання з ГТС РФ (крім тих, що розташовані на тимчасово окупованих територіях);
- Активно просувати нові можливості для торгівлі газом, в т.ч. на кордоні Україна-РФ, для створення додаткового комерційного інтересу серед європейських компаній-замовників та адвокатувати ідею необхідності зняття експортної монополії «Газпрому» через посилення тиску європейських партнерів на РФ, розвиток дискусії всередині РФ щодо нової моделі газового експорту;
- Почати переговори щодо можливого спільного з європейськими (напр., польськими) компаніями позову проти «Газпрому» за антимонопольним законодавством ЄС в разі відсутності прогресу в переговорах щодо виконання та укладання міжоператорських угод, у т.ч. використовуючи зобов'язання російської сторони від 2018 року щодо зняття договірних бар'єрів для вільних перетоків газу в регіоні Центральної та Східної Європи;
- Апелюючи до міжнародних юридичних зобов'язань РФ та заручившись підтримкою інших зацікавлених країн, домогтися від російської сторони публікації детальних планів та звітів щодо розвитку своєї газотранспортної системи — зокрема секцій, що з'єднує центральноазійську газову інфраструктуру та українську ГТС;
- Разом з партнерами, наполягати на поширенні дії антимонопольних рішень Єврокомісії щодо «Газпрому» і на питання центральноазійського газу;

- За аналогією до ЄС та США, інтенсифікувати зв'язки з країнами Центральної Азії на основі прозорих та конкурентних моделей відносин — як на двосторонньому рівні, так і на рівні регіональної співпраці, що має знайти своє втілення у перегляді (оновленні) стратегічних документів, що визначають зовнішню та безпекову політику.

ПРИРОДНИЙ ГАЗ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ПОТЕНЦІАЛ ТА СТАТУС-КВО

Значимими для світового ринку запасами природного газу в регіоні Центральної Азії володіють три країни — Туркменістан, Узбекистан та Казахстан.

Найбагатшим на поклади природного газу в регіоні є Туркменістан. Однак, оцінки запасів країни варіюються: від 50 трлн куб. м за заявами вищого керівництва країни¹, до 19,5 трлн куб. м за оцінками BP² та 9,8 трлн куб. м за даними ОПЕК³. Одним з найбільших родовищ в світі є родовище Галкиниш (Galkynysh), розташоване в Марійському велаяті на південному сході країни, яке за оцінками британської консалтингової компанії Gaffney, Cline & Associates може містити від 13,1 до 21,2 трлн куб. м природного газу⁴.

Значно скромнішими запасами володіють Казахстан (1 трлн куб. м за даними BP⁵, 1,9 трлн куб. м — за ОПЕК⁶ та 2,4 трлн куб. м — за CIA World Factbook⁷) та Узбекистан (1,2 трлн куб. м за даними BP⁸, 1,5 трлн куб. м — за ОПЕК⁹ та 1,8 трлн куб. м — за CIA World Factbook¹⁰).

Розвідані запаси, видобуток та споживання природного газу в Туркменістані, Казахстані та Узбекистані

	Туркменістан	Узбекистан	Казахстан
	Доведені запаси (трлн куб. м)		
1998	2,5	1,2	1,3
2008	8,2	1,3	1,3
2018	19,5	1,2	1,0
частка від світових запасів	9,9%	0,6%	0,5%
	Видобуток (млрд куб. м)		
1998	12,0	49,5	5,1
2008	61,6	61,0	18,3
2018	61,5	56,6	24,4
частка від світового видобутку	1,6%	1,5%	0,6%
	Споживання (млрд куб. м)		
1998	10,3	41,1	7,4
2008	7,9	44,1	10,6
2018	28,4	42,6	19,4
частка від світового споживання	0,7%	1,1%	0,5%

Джерело: BP Statistical Review of World Energy 2019

1 https://menafn.com/qn_news_story_s.aspx?storyid=1095517089&title=Turkmenistan-says-its-gas-reserves-total-50-trillion-cubic-meters

2 BP Statistical Review of World Energy 2019, <https://tinyurl.com/y4p3fpr5>

3 https://www.opec.org/opec_web/flipbook/ASB2017/ASB2017/assets/common/downloads/ASB2017_13062017.pdf

4 <https://uk.reuters.com/article/turkmenistan-gas/turkmenistan-aims-to-start-output-by-july-at-world-no2-gas-field-idUSL6N0C5B9F20130313>

5 BP Statistical Review of World Energy 2019

6 https://www.opec.org/opec_web/flipbook/ASB2017/ASB2017/assets/common/downloads/ASB2017_13062017.pdf

7 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>

8 BP Statistical Review of World Energy 2019

9 https://www.opec.org/opec_web/flipbook/ASB2017/ASB2017/assets/common/downloads/ASB2017_13062017.pdf

10 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>

Навіть якщо брати до уваги помірні оцінки ВР¹¹, володіючи 11% світових запасів природного газу, регіон відповідає лише за 3,7% світового видобутку. Це означає, що в разі сприятливої ситуації на міжнародному ринку й додаткових інвестицій, регіон матиме потенціал для збільшення видобутку, й, відповідно, нарощування експорту природного газу.

ТУРКМЕНИСТАН. Видобуток природного газу у східному Туркменістані розпочався у 1960-х роках, тоді як деякі нові об'єкти були запущені після розпаду СРСР. В авторитарній країні з регульованою економікою всіма аспектами газового бізнесу опікується державний концерн «Туркменгаз» (Türkmengaz), а з 2016 року було створено національну нафтогазову компанію — NAFECO¹².

Однак, Туркменістан намагається активно залучати міжнародну експертизу, що потрібна для розвитку сектору. Наприклад британська консалтингова компанія Gaffney, Cline & Associates проводить аудит родовищ¹³, а також допомагає в організації щорічної міжнародної конференції Oil and Gas of Turkmenistan¹⁴. Цей форум, по факту, є спостережною та «вхідною» точкою для іноземних компаній. Однак, з огляду на характер економічного режиму в Туркменістані, а саме недотримання міжнародних стандартів та обмеження на валютні операції, іноземним компаніям важко дається ведення бізнесу в країні¹⁵.

В таких умовах, західні компанії залишаються позаду в боротьбі за можливість проводити видобуток туркменського газу. Для прикладу, італійська ENI почала свою діяльність в країні з 2008 року, після придбання компанії Burren Energy Plc, та працює у західній частині Туркменістану за угодою про розподіл продукції (УРП), яка чинна до 2032 року (частка ENI — 90%)¹⁶. Однак, за 2019 рік компанія видобула лише 0,05 млрд куб. м природного газу¹⁷.

Проте, доволі комфортно на туркменському ринку почувають себе азійські компанії. Загалом, є 2 ключові іноземні гравці, що разом покривають чверть видобутку в країні, — китайська держкомпанія CNPC (близько 13 млрд куб. м на рік) та національна нафтогазова компанія Малайзії Petronas (близько 4 млрд куб. м на рік)¹⁸.

Окрім згаданих, інтерес до діяльності в Туркменістані проявляють Shell, Petrofac, «Газпром», Hyundai, Dragon Oil, BP, Socar, Exxon Mobil, Buried Hill, IFC, ADB, Allen & Overy¹⁹. Керівництво країни декларує інтерес в розширенні співпраці з Petronas, Dragon Oil, CNPC, Kawasaki, Sojitz, TOYO, Mitsubishi, ITOCHU, LG, Hyundai, Eni, MitrolInternational, Petrofac, «Татнефть» та Rönensans Holding²⁰.

У 1998 році Туркменістан разом з італійською компанією Tehnofrigo відкрили нові потужності для виробництва скрапленого газу поблизу ділянки Nayir (Лебапський веляят), а пізніше — канадська Thermo Design Engineering Ltd допомогла Туркменістану запустити сучасний комплекс для виробництва скрапленого газу²¹.

Окрім власне залучення іноземних компаній до розробки природних ресурсів, вагомою є технологічна співпраця. Наприклад, національна газова компанія Туркменістану — «Туркменгаз» — у 2020 році провела тендер, за підсумками якого придбає мобільні компресорні станції, оснащені газовими турбінами від німецького промислового гіганта Siemens²². В червні 2019 року був запущений новий газобензиновий завод поблизу Ашгабата (зі спро-

11 Там само

12 <https://neftgaz.ru/news/gosreg/224248-pri-uchastii-g-berdymukhamedova-v-turkmenistane-rodilas-napeco/>

13 <https://www.trend.az/casia/turkmenistan/2964212.html>

14 <https://ogt2019.com/>

15 <https://uk.reuters.com/article/us-turkmenistan-economy/foreign-companies-struggle-in-cash-strapped-turkmenistan-idUKKCN1IZOQ4>

16 <https://www.eni.com/en-IT/media/press-release/2014/11/eni-strengthens-its-presence-in-turkmenistan.html>

17 <https://www.eni.com/en-IT/global-presence/eurasia/turkmenistan.html>

18 <https://www.oxfordenergy.org/publications/oxford-energy-podcast-central-asian-gas/>

19 <http://www.newscentralasia.net/2019/07/03/the-24th-oil-and-gas-of-turkmenistan-international-conference-ogt-2019/>

20 <https://business.com.tm/post/5294/turkmenistan-to-expand-cooperation-with-foreign-oil-and-gas-companies>

21 <https://business.com.tm/ru/post/4592/lebapgazchykarysh-proizvela-okolo-65-milliardov-kubometrov-gaza>

22 <https://caspiannews.com/news-detail/turkmenistans-gas-industry-gets-boost-from-siemens-2020-5-5-24/>

можністю переробляти 1,7 млрд куб. м природного газу на рік (подібний комплекс планує запустити й Узбекистан)^{23,24}.

Щодо стратегічних документів, то в лютому 2019 року була затверджена Програма соціально-економічного розвитку Туркменістану на 2019–2025 роки. Видобуток й переробка нафти й газу, а також міжнародне співробітництво в енергетиці (зокрема подальше нарощення потужностей газопроводу «Центральна Азія — Китай» та запуск газопроводу ТАРІ) визначені як пріоритет економічної стратегії Туркменістану. За вказаний період, заплановано запустити та модернізувати 22 об'єкти паливно-енергетичного сектору, що, як планується, дозволить диверсифікувати діяльність нафтогазового комплексу та підвищити його експортний потенціал. Окрім того, серед задач визначене поетапне введення в експлуатацію нового родовища Bagtyýarlyk (Багтиярлик), що розробляється китайською національною нафтогазовою корпорацією CNPC на основі УРП, а також подальша розвідка найбільшого родовища Galkunush (Галкиниш). В рамках розширення власної ресурсної бази, за дорученням президента Бердимухамедова, державна корпорація Türkmengeologiýa підготувала велику програму геологорозвідувальних робіт²⁵.

УЗБЕКИСТАН. Попри те, що Узбекистан володіє значно меншими ресурсами природного газу, ніж Туркменістан, обсяги видобутку країн знаходяться майже на одному рівні (56,6 млрд та 61,5 млрд куб. м на рік відповідно)²⁶. Однак суттєва відмінність полягає в тому, що природний газ для Туркменістану — це передусім експортний товар, а Узбекистан використовує його переважно на внутрішньому ринку, що сильно субсидується. Власне, експортний потенціал Узбекистану нівелюється через прогнозований суттєвий приріст власного споживання²⁷. На фоні порівняно невеликих запасів, можна говорити, що Узбекистан не буде значним конкурентом Туркменістану на зовнішніх ринках, але зможе долучатися до експорту деякою мірою, використовуючи спільну інфраструктуру.

Основним іноземним інвестором у видобуток газу в Узбекистані є російська компанія «Лукойл», яка у 2018 році видобула 13,4 млрд куб. м, що є чвертю від загального річного видобутку в країні. «Узбекнафтогаз» має боргову залежність перед «Лукойлом»: станом на липень 2019 року існував борг в 600 млн дол. США, що акумулювався за рахунок різниці у вартості закупленого «Узбекнафтогазом» дорогого газу, призначеного на експорт, для покриття потреб внутрішнього ринку, де він продається за низькими регульованими цінами²⁸.

На відміну від Туркменістану, з 2016 року Узбекистан створює більш сприятливий клімат для співпраці з іншими країнами. Справа в тому, що після смерті незмінного з часів розпаду СРСР очільника-автократів Іслама Карімова, до влади прийшов новий президент — Шавкат Мірзієєв, який намагається проводити реформаторську політику. Узбекистан навіть став «країною 2019 року» за версією британського журналу The Economist через поступ на шляху від деспотії²⁹. Вже наразі Узбекистан — 69-й у рейтингу Doing Business станом на 2019 рік (при цьому, Україна перебуває на 64-й позиції)³⁰. Станом на травень 2019 року, уряд Узбекистану досягнув домовленостей на 1,2 млрд дол. США іноземних інвестицій у вуглеводневу галузь, з планами до кінця року перетнути рубіж у 1,5 млрд дол. США³¹.

Зміни, зокрема, стосуються і енергетичного сектору. У Концепції розвитку нафтогазового сектору Республіки Узбекистан до 2030 року³² (від липня 2019 р.) зазначено, що діюча

23 <https://blog.topsoe.com/worlds-only-natural-gas-to-gasoline-plant-in-operation-in-turkmenistan>

24 <https://www.france24.com/en/20190628-turkmenistan-opens-17-billion-gas-liquids-plant>

25 <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=20444>

26 BP Statistical Review of World Energy 2019

27 <https://www.oxfordenergy.org/publications/oxford-energy-podcast-central-asian-gas/>

28 <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf>

29 <https://ua.interfax.com.ua/news/general/631284.html>

30 <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>

31 <https://www.intellinews.com/it-s-now-or-never-for-an-uzbek-gas-boom-162047/>

32 <https://www.jdsupra.com/legalnews/uzbekistan-s-oil-and-gas-sector-towards-36153/>

система управління нафтогазовим комплексом застаріла і непрозора, і що поєднання регуляторних функцій та комерційної діяльності перешкоджає розвитку галузі. Окрім того, понад половина зі 13 тис. км магістральних газопроводів Узбекистану експлуатуються вже більше 30 років, а 145 газоперекачувальних агрегатів повністю амортизовані. Таким чином, країні потрібно здійснити заходи щодо модернізації газотранспортної системи.

Концепція передбачає наступні дії уряду: (1) реформу управління сектором (зокрема, створення проектного офісу при Міненерго у співпраці з міжнародними партнерами), приєднання до міжнародних стандартів звітності; (2) реорганізацію «Узбекнафтогазу» (анбандлінг функції транспортування природного газу через виокремлення «Узтрансгазу» (Uztransgaz), вихід обидвох компаній на ринки через IPO та SPO не пізніше ніж в 2024 році); (3) збільшення обсягів видобутку та переробки вуглеводнів.

Щодо видобутку, то важливими в цьому контексті є плани щодо нарощення ресурсної бази. Зокрема, відповідно до проекту постанови уряду Узбекистану від січня 2020 року³³, цільові показники приросту запасів природного газу на 2020–2025 роки — 361 млрд куб. м, переважно за рахунок 116 перспективних структур та родовищ, що мають бути передані «Узбекнафтогазу». Відповідно до заяв «Узбекнафтогазу», в період 2019–2025 років уряд Узбекистану інвестує 33 млрд дол. США в більш ніж 30 нафтогазових проєктів³⁴.

КАЗАХСТАН. На відміну від країн-сусідів, Казахстан фокусується на нафтових ресурсах, і видобуток природного газу має другорядний пріоритет (видобувається попутно разом з нафтою на великих родовищах Тенгіз, Карачаганак та Кашаган)³⁵. Країна має найменші доведені запаси газу в регіоні, а рівень видобутку в 2018 році склав 24,4 млрд куб. м³⁶.

В Казахстані найбільшим гравцем є національна нафтогазова компанія «КазМунайГаз» (KazMunayGas), що займається розвідкою, видобутком, переробкою та транспортуванням. Окрім того, в секторі працює багато міжнародних компаній, зокрема російські «Лукойл», «Роснефть»; американські Chevron (в 1993 році був підписаний «контракт століття» терміном на 40 років), ExxonMobil, ConocoPhillips; європейські Agip, British Gas, Eni, Total, Royal Dutch Shell, Repsol YPF, Petrom, Maersk Oil; та азійські CNPC, JNOC, Mittal Investments, ONGC Videsh Ltd, KazakhTurkMunai³⁷. Наразі Казахстан посідає 25-те місце в рейтингу Doing Business та є загалом дружньою до іноземних інвестицій юрисдикцією³⁸.

Концепція розвитку газового сектора Республіки Казахстан до 2030 року (від грудня 2014 року)³⁹ подає три сценарії розвитку газодобувного сектору до 2030 року з перспективою до 2050 року: економний, прагматичний та форсований. Передбачається, що видобуток в 2030 році становитиме 51,3, 59,8 або 97,2 млрд куб. м за цими сценаріями відповідно. В прагматичному сценарії, наприклад, лише 21 млрд куб. м з добутого природного газу є товарним, решта обсягів мають використовуватися для зворотної закачки.

Особливістю видобутку природного газу в даній країні є те, що значні його обсяги використовуються для зворотної закачки в пласт (re injection), оскільки того потребує технологія видобутку нафти. Прогнози свідчать, що поруч з перманентним зростанням видобутку (60 млрд куб. м в 2030 році та 88 млрд куб. м в 2040 році), зростатиме й обсяг природного газу, що буде використовуватися для повторного закачування (39 та 52 млрд куб. м на рік відповідно). Як передбачається, вже до 2030 року це призведе до нульового експорту природного газу, оскільки ресурс буде використовуватися на внутрішньому ринку⁴⁰.

33 <https://regulation.gov.uz/ru/document/13136>

34 <https://www.aa.com.tr/en/energy/general/uzbekistan-to-invest-33-billion-in-oil-and-gas-sector/25514>

35 <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf>

36 BP Statistical Review of World Energy 2019

37 <http://zp.kz/en/25/29.html>

38 <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>

39 https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/promyishlennost/id-P1400001275/

40 <https://www.oxfordenergy.org/publications/oxford-energy-podcast-central-asian-gas/>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПОРТУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ КРАЇНАМИ РЕГІОНУ

Наразі експорт газу займає важливу роль для економік центральноазійських держав. За даними Світового банку, частка експорту палива в загальній вартості експорту для Туркменістану становить 81% (2000 рік), Узбекистану – 34% (2018 рік), Казахстану – 70% (2018 рік)⁴¹.

Однак, можна припустити, що експортний потенціал використовується не повною мірою. Про це свідчать значні неосвоєні запаси, ініціативи з розширення наявних та будівництва нових газопроводів (Транскаспійський, TAPI, «Центральна Азія – Китай»), а також історичні значення експорту. Наприклад, рекордом Туркменістану є 55 млрд куб. м за 2008 рік (якраз напередодні відмови РФ від подальших закупівель), тоді як у 2018 році цей показник склав 39 млрд куб. м⁴².

З огляду на обсяг запасів та плани, лише Туркменістан може бути перспективним для значного нарощування експорту. Попри це, інтегрована газотранспортна інфраструктура регіону та близькість родовищ дають можливість говорити про спільний експортний потенціал регіону.

ТУРКМЕНИСТАН. Після набуття незалежності Туркменістан опинився не в кращій ситуації для розвитку експорту газу. Найбільш інтенсивні зв'язки Ашгабат був змушений підтримувати з Москвою, оскільки в його розпорядження залишилася орієнтована на союзні потреби газотранспортна інфраструктура. Це залишало країну в не вигідному становищі. З 2005 року, коли РФ почала викуповувати увесь природний газ на кордоні для подальшого реекспорту, Туркменістан втратив доступ до угод з кінцевими споживачами⁴³.

Окрім того, будучи ключовим партнером, РФ мала важелі впливу на економічне та політичне життя країни й користувалася своїм становищем. Наприклад, з 2009 року Росія почала шантажувати Туркменістан через цінові питання. Дійшло до того, що в квітні 2009 року російська сторона різко знизила рівень відбору туркменського газу, що спровокувало вибух на туркменській ділянці газопроводу «Середня Азія – Центр» та до майже річної зупинки експорту⁴⁴. На початку червня 2015 року «Газпром експорт» ініціював проти «Туркменгазу» арбітраж у Стокгольмі, а з 2016 року – в односторонньому порядку розірвав договір про закупівлю газу⁴⁵. «Поверненням» РФ в Туркменістан, хоч і незначного масштабу, ознаменувався 2019 рік: «Газпром» уклав 5-річну угоду про закупівлю 5,5 млрд куб. м туркменського газу на рік⁴⁶.

Інший сусід – Іран, маючи в своєму розпорядженні запаси світового значення, донедавна закуповував лише невеликі обсяги природного газу для забезпечення паливом своїх північних провінцій, хоча ще у 1990-х та 2000-х роках ця країна була для туркменського газу другим експортним ринком після Росії. У 2017 році, через борг з боку Ірану, експорт в цьому напрямку був припинений⁴⁷.

Протягом 2017–2018 років Азербайджан закупив також 2 млрд куб. м туркменського газу, який отримав у вигляді «свопу» з Ірану⁴⁸.

Без наявності інфраструктури та політичної можливості для будівництва газопроводу через Каспійське море (з огляду на територіальні спори з іншими прикаспійськими країнами), щоб вийти на турецький та європейські ринки, Туркменістан шукав інших можливостей диверсифікації. В таких умовах великим успіхом Туркменістану було партнерство з Китаєм, а саме запуск

41 <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.FUEL.ZS.UN>

42 <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkmenistan/natural-gas-exports>

43 <https://korrespondent.net/business/136046-gazprom-skupil-sredneaziatskij-gaz>

44 <https://ria.ru/20090409/167687767.html>

45 <https://www.epravda.com.ua/news/2016/09/16/605717/>

46 <https://www.radiosvoboda.org/a/news-gazprom-turkmenistan-import-gazu/30035611.html>

47 <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf>

48 Там само

з 2010 року газопроводу «Центральна Азія — Китай». Наразі його лінії А, В та С сумарно мають потужність в 55 млрд куб. м, а з добудовою запланованої лінії D потужність збільшиться ще на 30 млрд куб. м⁴⁹. Однак, вже зараз на порядку денному стоїть питання, чи є це партнерство достатньо взаємовигідним (наразі основна частина доходів від продажу газу використовується для погашення кредитів на будівництво інфраструктури) та наскільки небезпечним може бути для Туркменістану повторення історії із залежністю від одного покупця⁵⁰.

Експорт газу з Туркменістану до Китаю збільшився із менш ніж 4 млрд куб. м в 2010 році до понад 33 млрд куб. м в 2018 році, що зробило країну найбільшим постачальником природного газу в Китай (27% від загального імпорту)⁵¹. Наразі можна говорити про подальше нарощення експорту, оскільки вже у 2020 році планується завершення⁵² лінії D газопроводу «Центральна Азія-Китай». Цей крок збільшить пропускну спроможність системи до 85 млрд куб. м на рік⁵³.

Однак, взимку 2017 року мав місце інцидент, коли Туркменістан не впорався з поставкою всіх обсягів, на які подала заявки китайська сторона⁵⁴, тому *важливим є нарощування видобутку в Туркменістані та співпраця із країнами-сусідами по регіону*, які теж є частиною згаданого газопровідного маршруту.

Прагнення до диверсифікації своїх експортних поставок можна підтвердити заявами вищого керівництва країни. Президент Туркменістану Гурбангули Бердимухамедов, виступаючи на енергетичній конференції у 2018 році, окреслив стратегію таким чином: «наша мета — сформувані маршрути експорту енергоресурсів шляхом диверсифікації та створення багатовекторних трубопровідних систем». Новий «туркменбаші», який повністю сконцентрував владу в своїх руках, також говорив про необхідність втілення «масштабних проєктів» для побудови «великих енергетичних мостів»⁵⁵.

Власне, частиною реалізації проголошеного Бердимухамедовим курсу є будівництво ТАРІ – 1814-км газопроводу потужністю в 33 млрд куб. м на рік з Туркменістану через Афганістан, Пакистан та до Індії⁵⁶, а також ідея виходу на західні ринки через Транскаспійський газопровід (що поєднав би туркменські родовища з Південним газовим коридором), яка обговорюється вже більш як 20 років⁵⁷. Водночас, реалізація експортного потенціалу Туркменістану обмежена низькою економічною привабливістю транскаспійського проєкту⁵⁸, правовими перешкодами (будівництво інфраструктури в Каспійському морі) та політикою країни із продажу газу на кордоні.

УЗБЕКИСТАН. Подібно до туркменської стратегії, Узбекистан має своїм пріоритетом розвиток співпраці з Китаєм. З 2014 року Узбекистан почав експортувати невеликі обсяги природного газу в Китай. Загалом, Узбекистан має 10 млрд куб. м законтракованої потужності на лінії С газопроводу «Центральна Азія-Китай», однак не повністю використовував цю можливість. У 2016 році поставки сягнули 4,3 млрд куб. м, у 2017 році — 3,5 млрд куб. м, у 2018 році — 6,5 млрд куб. м (при цьому, немає розуміння щодо того, як обсяги та доходи розподілялися між «Лукойлом» та «Узбекнафтогазом»).

Експорт Узбекистану до Киргизстану фактично припинився в 2013 році й залишається на рівні в 0,2 млрд куб. м на рік. Обсяги експорту в Росію в останнє десятиліття постійно падали, з 11,4 млрд куб. м у 2010 році до 3,5 млрд куб. м у 2017 році. У 2017 році «Газпром» та «Узбекнафтогаз» підписали контракт терміном до 2022 року, що передбачає закупівлі 4 млрд куб. м на рік⁵⁹.

49 <https://nangs.org/news/world/gazoprovodu-tsentralynaya-aziya-kitay-10-let>

50 <https://www.eu4energy.iea.org/countries/turkmenistan>

51 <https://eurasianet.org/is-new-russia-china-gas-pipeline-a-threat-to-turkmenistan>

52 <https://orient.tm/zavershaetsya-stroitelstvo-dopolnitelnoj-vetki-gazoprovoda-ca-kitaj/>

53 http://www.cnpc.com.cn/ru/zytrqgdzt/zytrqgdzt_2.shtml

54 <https://www.oxfordenergy.org/publications/oxford-energy-podcast-central-asian-gas/>

55 <https://www.eu4energy.iea.org/countries/turkmenistan>

56 <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-gas-pipeline-project/>

57 <https://www.iene.eu/is-the-trans-caspian-gas-pipeline-really-important-for-europe-p4022.html>

58 <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/trans-caspian-pipeline-still-a-pipe-dream/>

59 <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf>

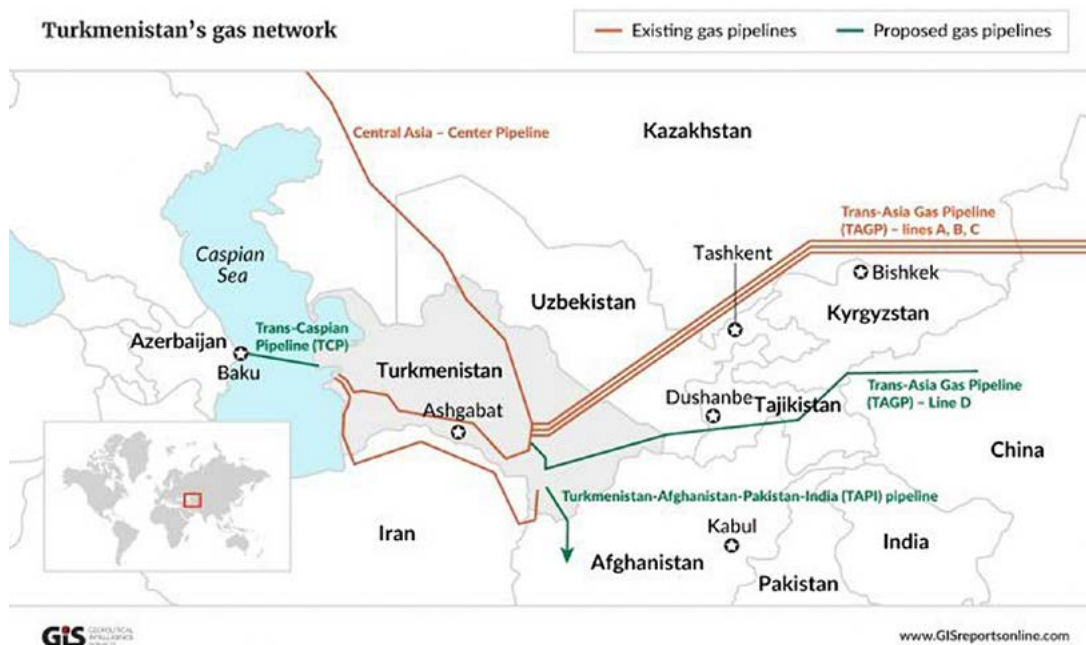
КАЗАХСТАН. Експорт природного газу до РФ з Казахстану складає, за одними джерелами (Oxford Institute for Energy Studies), близько 12 млрд куб. м на рік, і цей обсяг транспортується з родовища Карачаганак на переробний завод в Оренбурзі⁶⁰; а за іншими даними (BP) — майже 20 млрд куб. м на рік⁶¹.

Обсяги експорту до Китаю зросли після завершення газопроводу «Бейнеу-Шимкент»⁶² — з 0,4 млрд куб. м на рік у 2014–2016 роках до 1,1 млрд куб. м у 2017 році. У жовтні 2018 року «Казтрансгаз» та PetroChina International підписали контракт, що передбачає поставки до 10 млрд куб. м на рік у наступні 5 років. Однак, чи будуть продовжені подібні поставки після закінчення дії цього контракту, поки складно судити, адже Казахстан переживає ріст споживання на внутрішньому ринку. А це означає, що країна ймовірно сама потребуватиме додаткових обсягів газу з Туркменістану та Узбекистану⁶³.

Використання трубопровідного транспорту, на 2018 рік (млрд куб. м)⁶⁴

До \ З	Азербайджан	Казахстан	РФ	Туркменістан	Узбекистан
Європа	2,0	-	171,0	-	-
Туреччина	7,2	-	22,8	-	-
Казахстан	-	-	4,2	-	2,4
РФ	-	19,9	-	-	5,3
Китай	-	5,4	-	33,3	6,3
Іран	>0,05	-	-	1,9	-
Загалом	9,2	25,6	223,0	35,2	14,0

Існуючі та потенційні експортні маршрути для туркменського газу

Джерело: Geopolitical Intelligence Services⁶⁵

60 Там само

61 BP Statistical Review of World Energy 2019

62 https://bsgp.kz/ru_RU/

63 <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf>

64 BP Statistical Review of World Energy 2019

65 <https://www.gisreportsonline.com/turkmenistan.country.html>

Найважливіша експортна інфраструктура регіону

Система газопроводів «Центральна Азія–Центр»⁶⁶	<i>Маршрут:</i> Туркменістан–Узбекистан–Казахстан–Росія <i>Довжина:</i> 2662 км <i>Потужність:</i> 44 млрд куб. м на рік (з 2010 року мала би досягти 55 млрд куб. м на рік) <i>Введення в експлуатацію:</i> 1967 р. Інтегрований з ГТС РФ (врізається в «Уренгой–Помари–Ужгород» та «Союз»). В 1989 та 1990 роках поставки до РФ через цей маршрут склали 70 млрд куб. м на рік⁶⁷.
Газопровід «Бухара–Урал»⁶⁸	<i>Маршрут:</i> Узбекистан–Казахстан–РФ <i>Довжина:</i> 4537 км <i>Потужність:</i> 68 млн куб. м на добу⁶⁹ <i>Введення в експлуатацію:</i> 1966 р. Восени 2014 року був запущений в режимі реверсу⁷⁰.
Газопровід «Схід–Захід»⁷¹	<i>Маршрут:</i> схід–захід Туркменістану <i>Довжина:</i> 773 км <i>Потужність:</i> 30 млрд куб. м на рік <i>Введення в експлуатацію:</i> 2015 р. Внутрішній, але важливий для транзиту газу до Каспійського моря, а отже — в перспективі — і по ймовірному південному маршруту до Туреччини та країн Європи.
Система газопроводів «Центральна Азія–Китай»⁷²	<i>Маршрут:</i> із Самандепе (Туркменістан) через Узбекистан та південні райони Казахстану до Хоргосу (КНР). <i>Довжина:</i> 1830 км, має три лінії — А, В, С; будується лінія D. <i>Потужність:</i> А+В — 30 млрд куб. м на рік (з 2010 року), С — 25 млрд куб. м/рік (будівництво 2012–2014 рр.). <i>Введення в експлуатацію:</i> 2009/2010 р. (А+В), 2014 р. (С), 2020 р. (D, очікується) Має перемички з газопроводами південного Казахстану, що дозволяє як приймати призначений для експорту газ, так і забезпечувати за необхідності стабільність тамтешньої газотранспортної системи. Ресурсною базою для перших двох ліній було визначено туркменські родовища, облаштування яких повинна забезпечувати китайська сторона (13 млрд куб. м на рік) та вже введені до того в розробку родовища Туркменістану (17 млрд куб. м на рік). У лінію С, згідно з міждержавними угодами, допущені експортні обсяги транзитних країн — 10 млрд куб. м на рік для Узбекистану та 5 млрд куб. м на рік для Казахстану. Продовження в Китаї — газопровід «Захід–Схід» довжиною біля 4500 км.

66 <https://energybase.ru/pipeline/middle-asia-centre>

67 <http://www.iimes.ru/?p=21306>

68 <https://energybase.ru/pipeline/bukhara-ural>

69 <https://www.gazprom.ru/about/subsidiaries/news/2004/january/article156306/>

70 <https://energybase.ru/pipeline/bukhara-ural>

71 <https://p.dw.com/p/1HSAN>

72 http://www.cnpc.com.cn/ru/zytrqgdzt/zytrqgdzt_2.shtml

Газопровід «Даулетабад–Серахс–Хангіран» (Dauletabad–Sarakhs–Khangiran)^{73,74}	<i>Маршрут:</i> від газового родовища Даулетабад в Туркменістані до Хангірану в Ірані <i>Довжина:</i> 31 км <i>Потужність:</i> 12 млрд куб. м на рік <i>Введення в експлуатацію:</i> 2010 р.
Газопровід «Корпее–Кордкуй» (Korpeje–Kordkuy)⁷⁵	<i>Маршрут:</i> від родовища Корпее в західному Туркменістані до Кордкуя в Ірані <i>Довжина:</i> 200 км <i>Потужність:</i> 8 млрд куб. м на рік <i>Введення в експлуатацію:</i> 1997 р.

Планована трубопровідна інфраструктура (для експорту природного газу за межі регіону)

Газопровід TAPI (Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan–India Pipeline, Trans-Afghanistan Pipeline)⁷⁶	<i>Маршрут:</i> Туркменістан–Афганістан–Пакистан–Індія <i>Довжина:</i> 1735 км <i>Потужність:</i> 33 млрд куб. м на рік Підписання рамкової угоди між всім країнами-учасницями — 2008 рік, початок будівництва — 2015 рік. Станом на червень 2020 року ведуться будівельно-монтажні роботи на туркменській ділянці газопроводу (зварювання та прокладання труб, закупівля допоміжного обладнання) ⁷⁷ .
Транскаспійський газопровід (Trans-Caspian Gas Pipeline)⁷⁸	<i>Маршрут:</i> Казахстан (можливо) — Туркменістан (Туркменбаші) — Азербайджан (Баку) <i>Довжина:</i> 300 км <i>Потужність:</i> 30 млрд куб. м на рік Ідея проєкту виникла в США у 1996 році. У лютому 1999 р. уряд Туркменістану домовився з General Electric та Bechtel Group про проведення техніко-економічного обґрунтування газопроводу. На засіданні ОБСЄ в Стамбулі в 1999 році, Грузія, Азербайджан та Туркменістан підписали ряд угод, в тому числі й про будівництво Транскаспійського газопроводу. В опозиції до планового газопроводу виступають Іран та РФ. Наразі проєкт навіть не на стадії будівництва, як і немає розуміння щодо того, чи буде він колись реалізований.

73 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8443787.stm>

74 <https://web.archive.org/web/20100109100911/http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=115472§ionid=351020103>

75 https://www.gem.wiki/Korpeje-Kordkuy_Gas_Pipeline

76 <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-gas-pipeline-project/>

77 <https://orient.tm/en/pipeline-laying-in-progress-on-the-turkmen-section-of-tapi-gas-pipeline/>

78 <https://www.iene.eu/is-the-trans-caspian-gas-pipeline-really-important-for-europe-p4022.html>

ІНТЕРЕСИ КЛЮЧОВИХ ЗОВНІШНІХ ГРАВЦІВ

Отримавши в спадок від Радянського Союзу газову інфраструктуру, три центральноазійські країни опинилися в залежності від політичної волі РФ. Водночас, Центральна Азія знаходиться на перетині інтересів та є частиною глобальних змагань, в яких зацікавлені зовнішні гравці змагаються за доступ до ресурсів та можливість впливу.

РФ

Росія була провідним транзитером, а згодом — й імпортером туркменського газу, поки Китай не почав перебирати основні обсяги закупівлі на себе.

До кризи 2008 року РФ планувала будівництво Прикаспійського сухопутного газопроводу, який мав би доповнити діючий ще з радянських часів маршрут «Середня Азія — Центр»⁷⁹.

У 2005 році «Газпром» підписав контракт, що передбачав купівлю всього газу з Туркменістану, Узбекистану та Казахстану, що був доступний для експорту через територію РФ⁸⁰. Цим самим РФ, фактично, позбавила країни Центральної Азії можливості постачати газ за прямими контрактами з Україною та країнами ЄС.

Загострення відносин на лінії Туркменістан-РФ сталося в 2008 році, коли зі зміною Конституції Туркменістан заборонив подвійне громадянство. З позиції РФ, права біпатридів з російським громадянством таким чином зазнали утисків, що, в свою чергу, знайшло віддзеркалення на енергетичній співпраці⁸¹.

В квітні 2009 року «Газпромекспорт» різко знизив рівень відбору туркменського газу, що призвело до вибуху на туркменській ділянці газопроводу «Середня Азія — Центр» (за заявами МЗС Туркменістану, російська сторона заперечує свою вину) та до майже річної зупинки експорту⁸².

У 2015 році «Газпром» скоротив імпорт туркменського газу до 4 млрд куб. м на рік, що на 10 млрд куб. м менше, ніж обсяги 2010 року.

На початку червня 2015 року «Газпром експорт» ініціював арбітражний розгляд проти «Туркменгазу» в арбітражі Стокгольма з вимогою переглянути ціну закупленого газу. Цьому передували звинувачення з боку туркменської сторони на адресу «Газпрому» щодо несплати за боргами⁸³.

На початку 2016 року «Туркменгаз» повідомив, що «Газпром» з 1 січня достроково розірвав з ним контракт. Причиною розірвання російський холдинг назвав серйозні порушення контракту з боку «Туркменгазу». На тлі припинення поставок з Туркменістану, «Газпром» підписав контракт на закупівлю в 2016 році 4 мільярдів кубометрів газу з іншою середньоазійською компанією — «Узбекнафтогазом»⁸⁴. У січні 2018 року повідомлялося, що новий контракт також був укладений у 2017 році з Казахстаном⁸⁵.

79 <http://www.gasua.com/ru/news/3220.html>

80 <https://korresponden.net/business/136046-gazprom-skupil-sredneaziatskij-gaz>

81 <https://goo.su/2Jy8>

82 <https://ria.ru/20090409/167687767.html>

83 <https://www.epravda.com.ua/news/2016/09/16/605717/>

84 Там само

85 <https://neftegaz.ru/news/Trading/203360-gazprom-zaklyuchil-kontrakty-na-zakupku-gaza-v-uzbekistane-i-kazakhstane-s-turkmenistanom-tozhe-vse/>

Після того, як у жовтні 2018 року очільник «Газпрому» Алексей Міллер здійснив поїздку в Туркменістан та провів переговори з Бердимухамедовим, з початку 2019 року Росія відновила імпорту туркменського газу. Отож, трирічна перерва у співпраці закінчилася, однак обсяги закупівлі газу все ж менші, ніж раніше⁸⁶.

В липні 2019 року «Газпром» уклав 5-річну угоду (до 2024 року) про закупівлю туркменського газу (5,5 млрд куб. м на рік)⁸⁷. Контракт з порівняно мінімальними обсягами можна розглядати, скоріше, як жест ввічливості та бажання РФ утримувати хоча б невеликий вплив, аніж як відновлення інтенсивної співпраці.

Для РФ збереження контролю над нафтогазовим експортом з Центральної Азії є намаганням відновити частину колишнього статусу регіонального лідера (на противагу Китаю).

Окрім того, Центральна Азія є конкурентом для Росії на китайському ринку. Російський проект щодо експорту газу до Китаю — трубопровід «Сила Сибіру»,— згідно з планами зможе забезпечувати поставки до 38 млрд куб. м газу щорічно (якщо російська сторона зможе налагодити відповідний видобуток на родовищах, на які розрахований газогін)⁸⁸.

Китай

Загальна сума китайських інвестицій в проекти у Центральній Азії складає близько 130 млрд дол. США (багато з яких є частиною ініціативи «Один пояс, один шлях»), з них близько 90 млрд дол.— це проекти, що стосуються видобутку та транспортування вуглеводнів⁸⁹. Отож Китай, будучи найбільшим інвестором в Центральній Азії⁹⁰, 70% своїх вкладень направляє саме в енергетичну сферу.

Китай є основним покупцем туркменського газу. Щорічно КНР імпортує понад 30 млрд куб. м газу через систему трубопроводів «Центральна Азія-Китай» (діє з 2010 року). Значна частина доходу від продажу газу, який мав би отримати Туркменістан, використовується для погашення боргу за профінансоване Китаєм будівництво трубопроводу⁹¹. Китайська CNPC працює з 1997 року в Казахстані, з 2002 року — в Туркменістані, з 2006 року — в Узбекистані⁹².

Оскільки триває побудова четвертої гілки газопроводу «Центральна Азія-Китай», можна припустити, що експорт газу лише зростатиме.

ЄС

ЄС є порівняно новим партнером для Центральної Азії. За 2014–2020 роки, Брюссель виділив 1,1 млрд євро на співпрацю з країнами регіону⁹³.

З важливих віх співпраці в минулому варто згадати підписання в травні 2008 року меморандуму про взаєморозуміння та співробітництво в галузі енергетики між ЄС і Туркменістаном. Регіональне енергетичне співробітництво між Туркменістаном та ЄС відбувається також в рамках Бакинської ініціативи, яка передбачає політичний діалог між ЄС та прибережними державами Чорного та Каспійського морів та їх сусідами⁹⁴.

86 <https://caspiannews.com/news-detail/turkmenistans-gas-industry-gets-boost-from-siemens-2020-5-5-24/>

87 <https://www.radiosvoboda.org/a/news-gazprom-turkmenistan-import-gazu/30035611.html>

88 <https://www.gazprom.ru/projects/power-of-siberia/>

89 https://www.researchgate.net/figure/Number-of-Chinas-BRI-and-bilateral-projects-in-Central-Asia_tbl1_333673045

90 <https://thediplomat.com/2020/02/potholes-and-bumps-along-the-silk-road-economic-belt-in-central-asia/>

91 <https://caspiannews.com/news-detail/turkmenistans-gas-industry-gets-boost-from-siemens-2020-5-5-24/>

92 https://www.cnpc.com.cn/en/Uzbekistan/country_index.shtml

93 https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/factsheet_centralasia_2019.pdf

94 <https://www.eu4energy.iea.org/countries/turkmenistan>

В 2019 році в ЄС ухвалили нову Стратегію щодо Центральної Азії, яка передбачає поглиблення регіональної інтеграції, зусилля щодо вирішення екологічних проблем та проблеми тероризму, сприяння дотриманню прав людини та міжнародних стандартів⁹⁵.

Слідом за цим, в липні 2019 році, Верховний представник ЄС із питань закордонних справ Федеріка Могеріні підписала в Ашгабаті угоду щодо відкриття Представництва ЄС в Туркменістані, найбільш закритій країні регіону⁹⁶.

Щодо зацікавленості в центральноазійському природному газі, то в травні 2015 року в Ашгабаті підписали Декларацію щодо розвитку співпраці в сфері енергетики (Declaration on Development of Energy Cooperation) між ЄС, Туркменістаном, Азербайджаном та Туреччиною⁹⁷. Документ передбачає співпрацю саме в контексті Південного газового коридору (Транскаспійський трубопровід, проєкти TANAP та TAP).

Посиленню співпраці між країнами Центральної Азії та ЄС, зокрема в енергетичній сфері, заважають суттєві порушення прав людини та верховенства права як такого, передусім в Туркменістані. Наприклад, правозахисна організація Global Witness засуджує Єврокомісію за намір посилити енергетичну співпрацю з країною, де порушення прав людини набули колосального масштабу, адже доходи від експорту газу будуть підтримувати наявний авторитарний режим⁹⁸.

Однак, з іншого боку, діяльність західних компаній в країнах Центральної Азії підштовхує їх до реформ та зміни парадигми, адже ставить перед ними необхідність слідувати міжнародним стандартам. Співпрацю у сфері енергетики можна розглядати як можливість впливу на загальну політичну ситуацію в країнах. Наразі Центральна Азія переживає динамічний період вибору нових геополітичних орієнтирів, тому посилення взаємодії з ЄС може надати цим державам шанс на демократичні перетворення, що виглядає нереалістичним за умови лідерства КНР чи РФ в регіоні.

Детальніше про вплив Європейського зеленого курсу (European Green Deal) на ставлення ЄС до перспективи доступу до центральноазійського газу можна знайти в аналітичній записці DiXi Group «Південний газовий коридор: перспективи для України».

США

Інтерес США до регіону ще донедавна був пов'язаний переважно із боротьбою з тероризмом, а інтерес до енергетичних проєктів проявлявся передусім через приватний інтерес американських компаній. Однак 2020 рік може стати переломним для співпраці на лінії США-країни ЦА.

На початку лютого держсекретар США Майк Помпео відвідав Казахстан та Узбекистан, де провів зустрічі з очільниками МЗС країн Центральної Азії⁹⁹. Візит був пов'язаний і з публікацією нової стратегії США в регіоні на період 2019–2025 рр.¹⁰⁰. У ній йдеться про те, що Центральна Азія — це геостратегічний регіон, важливий для інтересів національної безпеки США, незалежно від рівня залученості США в Афганістані. Лейтмотивом стратегії є включення приватного сектору, сприяння прозорому урядуванню та дотримання міжнародних стандартів.

95 <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/17/central-asia-council-adopts-a-new-eu-strategy-for-the-region/>

96 https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/65289/high-representativevice-president-federica-mogherini-visited-ashgabat-sign-establishment_is

97 <http://natoassociation.ca/turkmenistan-relations-with-european-union-reach-a-new-level/>

98 <https://www.globalwitness.org/en/reports/all-gas/>

99 <https://eurasia.expert/ssha-menyayut-strategiyu-v-tsentralnoy-azii-ekspert/>

100 <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/FINAL-CEN-Strategy-Glossy-2-10-2020-508.pdf>

Основні політичні цілі США в регіоні на наступні 5 років:

1. Підтримка та зміцнення суверенітету та незалежності держав Центральної Азії окремо та як регіону;
2. Зменшення терористичних загроз в Центральній Азії;
3. Розширення й підтримка стабільності в Афганістані;
4. Заохочення зв'язків у сферах енергетики, економіки, культури, торгівлі та безпеки між Центральною Азією та Афганістаном;
5. Сприяння реформам для верховенства права та дотримання прав людини.

Реалізувати дану стратегію планують через інструмент дипломатичної платформи С5 + 1 (діє з 2015 року). Заходи С5 + 1 збиратимуть представників п'яти країн Центральної Азії та США для вирішення спільних проблем, а також для сприяння регіональному діалогу та співробітництву.

Іран

Американські санкції щодо Ірану були запроваджені понад 40 років тому, як реакція на ісламську революцію 1979 року. З одного боку, трубопровідна політика Ірану в регіоні була націлена на вихід з ізоляції та створення газотранспортного зв'язку з Туркменістаном, зокрема через газопроводи «Корпее-Кордукуй» (1997 р.) та «Даулетабад-Серахс-Хангіран» (2010 р.)¹⁰¹. Ця інфраструктура допомогла в забезпеченні поставок до північних регіонів країни, що мають слабе сполучення з півднем та його газодобувними центрами. Однак, у 2017 році, Туркменістан призупинив експорт газу до Ірану через несплату за минулі поставки. Заборгованість Ірану оцінювалася приблизно в межах від 1,5 до 2 млрд дол.¹⁰².

З іншого боку, Іран виступав проти будівництва Транскаспійського газопроводу, будучи гравцем у багаторічному спорі щодо статусу Каспійського моря, що можна пояснити мотивами конкуренції за ринки¹⁰³.

Однак, з огляду на прагнення бути впливовою регіональною силою та мати дружні відносини з Туркменістаном, можна очікувати подальшого посилення співпраці. Наприклад, у 2018 році генеральний директор іранської національної нафтової компанії НІОС Хамід Реза Аракі запропонував Туркменістану експортувати свій газ до Пакистану через іранські газопроводи, що може бути рішенням для Туркменістану з огляду на затримку в реалізації ТАПІ¹⁰⁴.

Індія

Головний інтерес Індії, як і її партнерів по проекту газопроводу ТАПІ — Афганістану та Пакистану — є задоволення власного попиту на газ. Однак, мірою того, що в ході будівництва виникають постійні затримки¹⁰⁵, а сам трубопровід проходить територією, якій притаманні конфлікти та нестабільність, питання його реалізації та режиму роботи залишається невизначеним.

101 <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/211165/1/ndi2019-006.pdf>

102 <https://caspiannews.com/news-detail/turkmenistans-gas-industry-gets-boost-from-siemens-2020-5-5-24/>

103 <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/211165/1/ndi2019-006.pdf>

104 <https://cabar.asia/ru/energeticheskaya-strategiya-turkmenistana-diversifikatsiya-eksportnyh-marshrutov/>

105 <https://energy.economictimes.indiatimes.com/news/oil-and-gas/tapi-pipeline-project-faces-more-delays-in-afghanistan/73691380>

Туреччина

Інтересом Туреччини щодо країн Центральної Азії є енергетична співпраця, зокрема збереження та посилення свого статусу регіонального енергетичного «хабу». Йдеться про залучення центральноазійських ресурсів для потреб турецького ринку, що динамічно розвивається, та транзиту до Європи, а саме побудови сполучної ланки між Туркменістаном та проектами Південного газового коридору — Транскаспійського газопроводу.¹⁰⁶ Детальніше про інтереси Туреччини можна знайти в аналітичній записці DiXi Group «Південний газовий коридор: перспективи для України».

106 <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/211165/1/ndl2019-006.pdf>

Ключові моменти договірних відносин України та Туркменістану в енергетиці

В 1995 році була підписана Угода між Україною та Туркменістаном про поставки природного газу із Туркменістану в Україну. Серед умов — 11 млрд куб. м на рік з оплатою на 60% товарами (і додаткове зобов'язання щодо сприяння поставкам природного газу в обсязі не менше 9 млрд куб. м з Туркменістану в Україну за прямими договорами понад обсяги, передбачені угодою)¹⁰⁷.

У 2000 році між Україною і Туркменістаном була підписана угода про постачання природного газу із Туркменістану в Україну у 2000–2001 роках. Вона передбачала закупівлю до 5 млрд куб. м природного газу в 2000 році (оплата — 40% валютою, 60% товарами та послугами) та до 30 млрд куб. м у 2001 році (оплата — 50% валютою, 50% товарами та послугами)¹⁰⁸.

В 2001 році тодішньому Президенту України Леоніду Кучмі вдалося укласти вигідну для України угоду на 2002–2006 роки щодо прямих поставок природного газу із Туркменістану (законтрактовані обсяги збільшувалися від 40 млрд до 60 млрд куб. м на рік) за ціною в 42 дол. за тис. куб. м на туркменському кордоні¹⁰⁹. Власне, ця угода, за «посередництва» «Газпрому» не була продовжена і стала останнім прикладом прямих поставок з Туркменістану.

В 2012 році экс-Президент України Віктор Янукович та президент Туркменістану Гурбангули Бердимухамедов у Києві підписали комюніке про зміцнення відносин у різних сферах та низку міждержавних угод, що стосувалися і енергетичної співпраці, однак без конкретних домовленостей чи зобов'язань¹¹⁰.

В 2013 році був підписаний Меморандум про взаєморозуміння між ПАТ «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз країни» і Державним концерном «Туркменгаз»¹¹¹, що передбачав можливість поновлення поставок газу до України та країн Європи¹¹².

Загалом, за даними МЗС України, станом на 1 січня 2017 р. договірно-правова база українсько-туркменських відносин налічувала 135 документів¹¹³.

107 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795_010

108 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795_702

109 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795_038

110 https://www.bbc.com/ukrainian/business/2012/03/120313_ukraine_turkmenistan_az

111 <https://turkmenistan.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/572-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-turkmenistanom>

112 <https://daily.rbc.ua/ukr/show/memorandum-mezhdu-naftogazom-i-turkmengazom-predusmatrivaet-13022013154900>

113 <https://turkmenistan.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/572-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-turkmenistanom>

ЦЕНТРАЛЬНОАЗІЙСЬКИЙ ГАЗ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ЄС

Доступ України до ринків Центральної Азії, через географічне розташування й історичні фактори, залежний від позиції РФ. Політика РФ, у свою чергу, традиційно направлена на ускладнення співпраці на лінії Україна-центральноазійські держави.

Тому не дивно, що поворотною точкою для туркменсько-українських відносин стали саме події в Москві. 10 квітня 2003 року тодішній президент Туркменістану Сапармурат Ниязов підписав договір терміном на 25 років про контрахтування усіх обсягів природного газу, що видобувається у Туркменістані, на користь «Газпрому».

Відповідно, коли в 2006 закінчилася дія українсько-туркменського договору про прямі поставки, Туркменістан відмовив Україні в його пролонгації. По факту, з цього моменту РФ почала відігравати роль не лише країни-транзитера, а «модератора» українсько-туркменських газових відносин. Власне, через рік Росія запропонувала формат співпраці за участі компанії-посередника для купівлі «змішаного» російського та середньоазійського газу — RosUkrEnergo (спільне підприємство «Газпрому» й австрійської Centragas Holding AG, що підконтрольна українському бізнесменові Дмитру Фірташу). У подальшому такий статус РФ лише закріпився: 10-річний контракт 2009 року між «Нафтогазом» та «Газпромом» на постачання газу для України законсервував газову залежність України від Росії¹¹⁴, аж до припинення закупівель російського газу в листопаді 2015 року.

Дискусія щодо альтернативних постачальників природного газу на східному кордоні України має бути актуальною з декількох причин:

По-перше, новий транзитний договір 2019 року передбачає менші обсяги транзиту, ніж це було раніше. Потенціал української ГТС використовується не повною мірою. Вже станом на травень 2020 року обсяги транзиту впали на 46% у порівнянні з аналогічним періодом в минулому році¹¹⁵, за 8 місяців 2020 року – на 42% відповідно¹¹⁶.

По-друге, є малоімовірним, що за наявності достатньо потужних обхідних шляхів транзит українською ГТС буде продовжений після того, як термін поточного 5-річного контракту спливе. «Турецький потік» вже реалізований, хоч і суттєво недозаповнений¹¹⁷, а «Північний потік-2», попри американські санкції, все ще залишається загрозою українському маршруту. В основі ідеї будівництва обох проєктів було саме прагнення РФ виключити Україну з транзитних маршрутів, а їхня сумарна потужність дозволяє замістити обсяги, що транспортуються Україною. Саме тому є всі підстави припускати, що вже за 5 років загроза «нульового транзиту» може повторитися.

По-третє, транзит газу зі східного напрямку уможливорює віртуальний реверс, що на даний момент є важливою складовою енергетичної безпеки України. Завдяки цій опції «молекулярно» російський газ не має перетинати західний кордон, щоб бути законтракований як європейський. Завдяки опції віртуального реверсу, за словами генерального директора ТОВ «Оператор ГТС України» Сергія Макогона, станом на липень 2020 року імпорту природного газу з ЄС може досягати 170 млн м³ на добу, в порівнянні з максимальною потужністю в 66 млн м³ на добу в 2019 році, що було продиктовано інфраструктурними обмеженнями¹¹⁸.

По-четверте, транзит у напрямку «Схід-Захід» важливий у фінансовому контексті. Генеральний директор ТОВ «Оператор ГТС України» Сергій Макогон заявляв, що дохід компанії

114 https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2011556-rosia-posilue-tisk-na-turkmenistan-za-jogo-spivrobotnictvo-z-ukrainou.html

115 <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3036975-tranzit-gazu-cogoric-skorotivsa-na-46.html>

116 <https://tsoua.com/news/tranzyt-gazu-sklav-majzhe-35-mlrd-kubometriv-za-sichen-serpen-2020-roku/>

117 <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=715600582531347&set=a.133456040745807&type=3&theater>

118 <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3061316-import-gazu-ukrainou-z-evropi-perevisiv-rekordni-pokazniki-2014-roku-makogon.html>

за п'ять років дії транзитного договору з РФ складе близько 115 млрд грн. При цьому, за підрахунками оператора, сумарний позитивний ефект на економіку протягом п'яти років дорівнюватиме близько 150 млрд грн¹¹⁹. У разі припинення транзиту традиційним маршрутом більшість витрат на експлуатацію ГТС ляже на плечі українських компаній-замовників послуг транспортування.

Окремо слід винести питання того, як зміниться структура українського ринку природного газу до 2024 року, коли знову постане питання нової договірної рамки з російською стороною. На фоні політики декарбонізації, подальшого можливого падіння споживання газу через економічний спад, посилення співпраці із суміжними операторами в ЄС та розширення інфраструктурної спроможності фізичних поставок із західного напрямку, необхідність збереження транзиту російського газу чи відновлення прямих поставок центральноазійського газу може втратити свою актуальність.

Поки чіткого розуміння щодо стратегії України в цьому контексті немає на рівні уряду, доволі активно просувають свої позиції окремі компанії. Наприклад, про необхідність відновлення прямих поставок туркменського газу заявляли виконавчий директор НАК «Нафтогаз України» Юрій Вітренко¹²⁰ та генеральний директор ТОВ «Оператор ГТС України» Сергій Макогон¹²¹.

Як аналітичну вправу, ми проаналізували, які саме умови необхідно виконати, щоб можна було говорити про відновлення поставок та транзиту центральноазійського газу.

1. Ефективна передача газу на східному кордоні України

«Базова» умова, яка важлива в ширшому контексті та є важливою складовою безпеки енергопостачання та транзиту. Це надасть можливість покупцям, в тому числі європейським трейдерам, отримувати природний газ на кордоні Україна-РФ. Окрім того, це дозволить пропонувати незалежним видобувникам газу Росії (наприклад, «НОВАТЕКУ» та «Роснефті») та Центральної Азії «свопи» для експорту їхнього газу через інфраструктуру «Газпрому».

Де-юре така можливість з'явилася із підписанням міжоператорської угоди (interconnection agreement)¹²² між «Оператором ГТС України» та «Газпром» на двох точках з'єднання газотранспортних систем — «Сохрановка» та «Суджа»¹²³. Однак, за словами директора «Оператора ГТС України» Сергія Макогона, проблема полягає в тому, що «Газпром» не хоче приймати від шиперів (європейських трейдерів) бронювання потужностей на передачу газу в цих точках¹²⁴.

До того ж, оскільки новий транзитний контракт укладений за європейськими правилами, «Газпром», за заявами Юрія Вітренка, не має права блокувати можливість використання української газотранспортної системи для транзиту третіми сторонами¹²⁵. «Газпром», за російським законодавством¹²⁶, має виключне право на експорт (має слугувати єдиним експортним каналом), однак це не означає, що «Газпром» може перешкоджати іншим компаніям, що експортують газ через мережі «Газпрому», продавати природний газ в Європі.

119 <https://tsoua.com/news/ogtsu-pidrahuvav-vplyv-novogo-tranzytu-na-ekonomiku-ukrayiny/>

120 <https://tinyurl.com/y2u8bdzm>

121 <https://www.icis.com/explore/resources/news/2020/05/13/10506796/ukraine-gas-market-faces-major-changes-as-foreign-companies-look-for-short-haul-storage-services>

122 <https://tsoua.com/news/operator-gts-ukrayiny-pidpysav-mizhoperatorski-ugody-z-gazpromom-ta-slovaczkyk-eustream/>

123 <https://interfax.com.ua/news/interview/635485.html>

124 <https://biz.liga.net/ekonomika/tek/novosti/gazprom-blokiruet-tranzit-gaza-cherez-ukrainu-dlya-evropeyskih-kompanij>

125 <https://biz.censor.net.ua/r3199140>

126 <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102108018&rdk=&backlink=1>

2. Доступ третіх сторін до експорту та транзиту газу в РФ

Доступ незалежних видобувачів газу до інфраструктури «Газпрому» як такий існує — напр., у 2018 році послуги з транспортування газу по газотранспортній системі РФ використали 25 компаній (136,4 млрд куб. м), однак для потреб внутрішнього ринку РФ¹²⁷.

Фактично, наразі в РФ закріплена монополія «Газпрому» на трубопровідний експорт, і це виключне право визначене Федеральним законом «Про експорт газу» від 2006 року¹²⁸. Однак, у Росії вже декілька років ведеться дискусія щодо необхідності надати таке право іншим компаніям. У грудні 2013 року відбулася часткова лібералізація: дозвіл на експорт скрапленого природного газу (СПГ) отримали інші державні компанії (видобуток на шельфі) та незалежні виробники (власники ліцензій на розробку газових родовищ з можливістю будівництва там СПГ-заводу)¹²⁹, а в квітні 2020 року були прийняті правки, що розширили перелік компаній-експортерів¹³⁰.

Станом на зараз, «Газпром» постачає центральноазійський природний газ за межі РФ, однак робить це від свого імені. Зокрема, в 2014 цей показник склав 26,4 млрд куб. м, в 2018 році — 17,7 млрд куб. м.¹³¹

З вищесказаного випливає, що дорогу центральноазійському газу в Україну може відкрити лібералізація російського ринку, хоча би в контексті роботи із зовнішніми ринками. Посилення енергетичної політики ЄС, зокрема поширення дії Газової директиви ЄС на морські газопроводи з третіх країн¹³² та рішення німецького регулятора не звільняти «Північний потік-2» від регулювання ЄС (в тому числі і від вимоги щодо доступу третіх сторін)¹³³ свідчать про те, що «Газпрому» так чи інакше доведеться адаптуватися до нових правил на зовнішніх ринках, адже саме вони приносять основну експортну виручку.

Отже, необхідно підштовхувати російські органи влади скасувати експортну монополію «Газпрому», що дозволить незалежним постачальникам всередині Росії та компаніям, що працюють в країнах Центральної Азії, використовувати газотранспортну систему РФ для транзиту та експорту природного газу на Захід. Такий процес може бути ініційований на рівні зацікавлених сторін у Росії та ЄС, а також урядів країн Центральної Азії з конкретними вимогами до російського уряду на будь-яких форумах високого рівня. Додатковий фактор, що сприяє, — змагання у РФ щодо майбутньої експортної стратегії (посилення позицій «НОВАТЕКУ» та «Роснефті» на противагу «Газпрому»). Таку дискусію всередині РФ щодо нової моделі газового експорту необхідно заохочувати.

Однак, робити ставку виключно на російські внутрішньополітичні процеси недостатньо. Використання міжнародного права щодо РФ досить обмежене, враховуючи відмову росіян у 2009 році від практики навіть тимчасового виконання Договору про Енергетичну хартію, а також остаточне відкликання підпису під ним у 2018 році¹³⁴.

Водночас, важливим є рішення Єврокомісії від 24 травня 2018 року щодо антимонопольної справи проти «Газпрому», що накладає на компанію юридичні зобов'язання, зокрема: зняття договірних бар'єрів для вільних перетоків газу, забезпечення конкурентних цін, усунення вимог, отриманих за рахунок зловживанням позиції на ринку¹³⁵. Хоча рішення актуальне для Центральної та Східної Європи, слід просувати ідею подібного підходу і до питання центральноазійського газу — наприклад, якщо «Газпром» або РФ перешкоджають вільному імпорту газу із Центральної Азії європейськими країнами.

127 <https://www.gazprom.ru/about/production/transportation/>

128 http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?d_ochbody=&nd=102108018&rdk=&backlink=1

129 <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2017/09/08/732922-rosneft-novatek-gazproma>

130 <https://neftegaz.ru/news/gosreg/542200-gosduma-prinyala-zakon-rasshiryayushchiy-perechen-kompaniy-eksporterov-spg/>

131 <https://www.gazprom.ru/about/production/transportation/>

132 <https://www.epravda.com.ua/news/2019/11/6/653385/>

133 <https://www.euointegration.com.ua/experts/2020/05/15/7109960/>

134 <https://www.energycharter.org/who-we-are/members-observers/countries/russian-federation/>

135 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_3921

3. Наявність відповідної інфраструктури

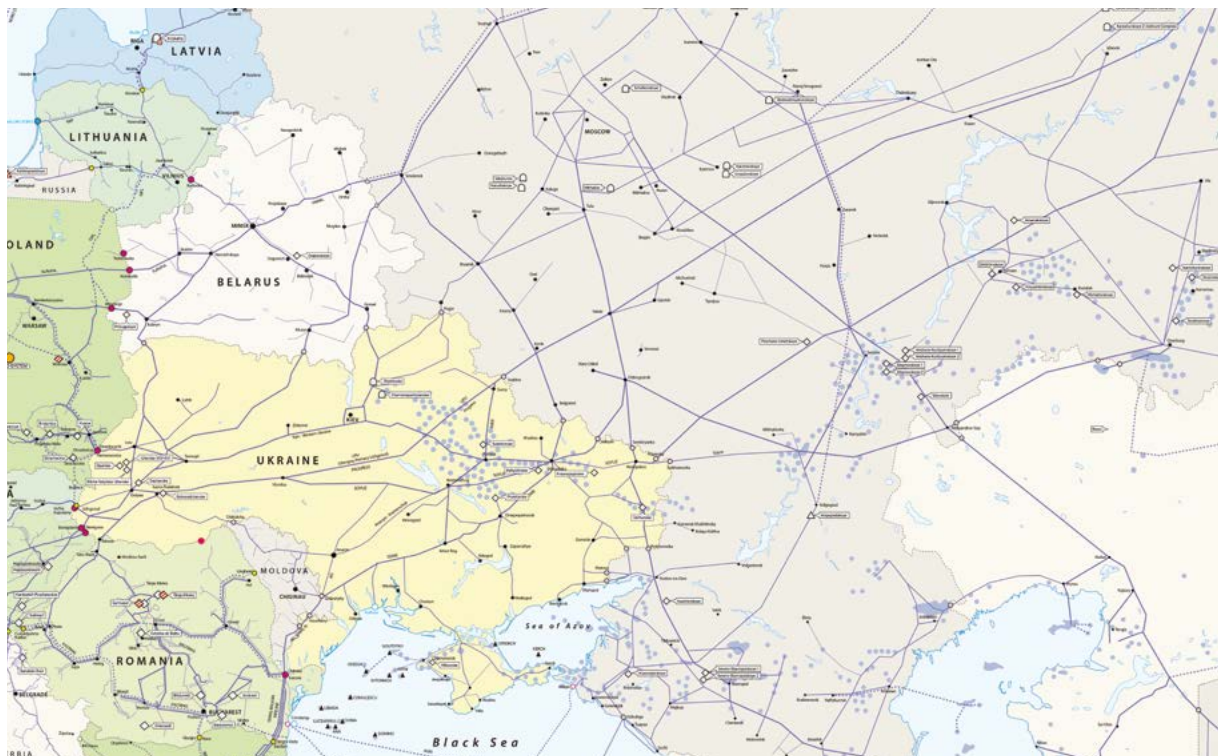
Питання транзиту центральноазійського газу до України – це, передусім, питання функціональності російського Центрального газового коридору та системи «Центральна Азія – Центр». Цей аспект є слабкою точкою в контексті можливих майбутніх домовленостей з центральноазійськими державами.

Передусім, проблемою є застарілість інфраструктури – газопровід «Центральна Азія – Центр» в експлуатації вже більше 50 років¹³⁶. Окрім того, значною перешкодою може стати «оптимізаційна програма» «Газпрому», про яку заявляли ще з 2016 року. Відповідно до цього плану, на маршруті, що використовується для поставок до українського кордону, з експлуатації мають бути виведені майже 4300 кілометрів одножильних магістральних шляхів та 62 компресорних станцій. За планами «Газпрому», після виконання програми, пропускна здатність цього коридору, а отже допустимі транзитні об'єми до України, становитимуть 10–15 млрд куб. м на рік¹³⁷.

Виведення з експлуатації значної частини Центрального газового коридору закріплена в бізнес-стратегії «Газпрому»¹³⁸. Такі плани пояснюють переорієнтацію на північний регіон як центр добування природного газу, та на Північний газотранспортний коридор, який веде до «Північного потоку-1» та «Північного потоку-2», як більш економічного та технологічного¹³⁹.

Отож, як і в попередній умові, для можливості відновлення прямих поставок центральноазійського газу необхідна політична воля Кремля, що важко уявити за нинішніх внутрішньо- та зовнішньополітичних обставин.

Газотранспортна інфраструктура регіону, зокрема частина ГТС РФ

Джерело: *ENTSOG*¹⁴⁰

136 <https://saratov-tr.gazprom.ru/about/history/50-let-transkontinentalnoj-si/>

137 <https://www.gazprom.com/press/news/miller-journal/2016/277026/>

138 <https://www.gazprom.com/about/strategy/gas-business/>

139 http://www.ng.ru/ng_energiya/2018-01-16/9_7151_ukraina.html

140 https://www.entsog.eu/sites/default/files/2020-01/ENTSOG_GIE_SYSDEV_2018-2019_1600x1200_FULL_063_clean.pdf

4. Активізація відносин із державами Центральної Азії

Необхідною умовою є налагодження більш інтенсивної співпраці з державами Центральної Азії. Оскільки вони зацікавлені у виході на європейські ринки та нарощуванні експорту, ці країни можуть стати союзниками України в контексті зміни принципів роботи з «Газпромом».

В минулому Україна платила за велику частину туркменських поставок газу не готівкою, а через бартер. Таким чином, відносини не були взаємовигідними (передусім для Туркменістану) та суперечили ринковим принципам, був присутній корупційний ризик. Наразі має бути використаний кардинально інший підхід, зокрема прозорість та конкурентність, а домовленості мають будуватись на виключно комерційних засадах.

Важливою ланкою в цьому процесі має виступати ЄС, оскільки саме європейські правила є орієнтиром для ринкових реформ в Україні та фактором, що може вплинути на поведінку «Газпрому». І хоча сумнівною є економічна необхідність центральноазійського газу для ЄС (через політику декарбонізації, активний розвиток СПГ, питання ціни), можна припустити, що існує політична доцільність – центральноазійський газ може бути частиною зусиль щодо диверсифікації джерел поставок без необхідності будувати нові шляхи для газопостачання, а також можливістю ЄС опосередковано впливати на ситуацію в регіоні (що знаходиться в орбіті КНР та, меншою мірою, РФ). Отож, відхід від монополії «Газпрому» та можливість прямих поставок центральноазійського газу на східному напрямку, як важлива умова посилення енергетичної безпеки, має бути спільною геостратегічною метою для ЄС та України.

Існує й інший варіант отримати центральноазійський газ — замість відновлення поставок «північним» маршрутом через РФ, використати для цього «південний» напрямок. Цей альтернативний шлях передбачає реверсне використання Трансбалканського газопроводу для поставок в Україну. В свою чергу, Трансбалканський газопровід поєднаний з інфраструктурою Південного газового коридору (газопроводи SCP, TANAP та TAP). Для того, щоб ця альтернатива мала шанс на втілення, необхідне виконання як мінімум двох умов:

1. Доєднання Туркменістану до Південного газового коридору, за рахунок створення інфраструктурної можливості для доступу до туркменських родовищ. Серед варіантів — від будівництва окремого Транскаспійського газопроводу, до побудови невеликих інтерконекторів між азербайджанськими та туркменськими родовищами й використання наявної інфраструктури через територію Ірану¹⁴¹. Оскільки ідея Транскаспійського газопроводу безрезультатно обговорюється вже більш як 20 років¹⁴², подальше його втілення виглядає малоімовірним; залучення ж Ірану на пряму залежить від послаблення санкційного режиму проти Тегерану.
2. Успішне завершення проєкту «спільного інтересу» Trans-Balkan Bi-directional Flow, що передбачає створення фізичної можливості до 2024 року в реверсному режимі транспортувати 26,8 млрд куб. м на рік (в порівнянні з 1,5 млрд куб. м на рік в 2019 році)¹⁴³. Технічна і юридична можливість реверсу трансбалканським коридором існує з січня 2020 року, у т.ч. завдяки підписаним міжоператорським технічним угодам з Румунією та Молдовою. 26 серпня 2020 року «Оператор ГТС України» повідомив про перше комерційне використання маршруту¹⁴⁴. Замовником виступила компанія «ЕРУ ТРЕЙДІНГ», яка здійснила тестову поставку газу із Греції до України¹⁴⁵.

141 DiXi Group. Південний газовий коридор: перспективи для України

142 <https://www.iene.eu/is-the-trans-caspian-gas-pipeline-really-important-for-europe-p4022.html>

143 <https://energy-community.org/regionalinitiatives/infrastructure/PLIMA/Gas25.html>

144 <https://tinyurl.com/y6yyvunc>

145 http://www.eru.com.ua/ua/press_centrl/news/eru-trading-creates-a-new-vertical-of-gas-supplies--greece-romania-ukraine/

ВИСНОВКИ

Маючи у розпорядженні 11% світових запасів природного газу, на регіон Центральної Азії припадає лише 3,7% світового видобутку. За сприятливої ситуації на міжнародному ринку й додаткових інвестицій, регіон має потенціал для нарощування видобутку й експорту природного газу. Наразі експортними напрямками є північ (РФ) та схід (КНР), однак є можливість додатково залучити південний (газопровід TAPI) та західний (Транскаспійський газопровід) вектори.

Туркменістан є ключовою ресурсною базою регіону, в той час поки Узбекистан лідирує в контексті реформування енергетичного сектору, а Казахстан має багатий досвід роботи із західними компаніями та є найбільш дружнім до іноземних інвестицій. З огляду на закритість Туркменістану та поєднану енергетичну інфраструктуру регіону, кращих результатів можна досягнути за рахунок посилення регіональної співпраці, та співпраці з декількома країнами Центральної Азії одночасно.

Тривожним дзвінком для світової спільноти має стати лідерство КНР в регіоні, що через монопольне становище покупця природного газу та інвестиційно-позикову політику тримає країни Центральної Азії в своїй орбіті. У свою чергу, РФ стала на шлях конкуренції за китайський ринок (газопровід «Сила Сибіру»), тому теж зацікавлена в тому, щоб сповільнити динаміку співпраці на лінії ЦА-КНР. Китай та Росія як основні економічні партнери для країн регіону сповільнюють демократичні перетворення та перехід до прозорих й конкурентних ринків.

На противагу, ЄС та США хоч і сильно поступаються впливом, останнім часом активізували зацікавленість до регіону. У 2019 році як ЄС, так і США ухвалили нові зовнішньополітичні стратегії щодо Центральної Азії та здійснювали знакові візити та заяви на високому рівні, що може свідчити про можливе зростання впливу цих акторів у майбутньому.

Відновлення роботи «центрального» газотранспортного маршруту (через РФ до ринків України та ЄС) могло би стати альтернативою китайському домінуванню для держав Центральної Азії. В той же час, центральноазійський газ міг би слугувати можливістю для України диверсифікувати імпорту газу й отримати додаткові доходи за послуги транзиту. Для цього необхідними до виконання є чотири основні задачі:

1. Ефективна передача газу на східному кордоні України (допомога виконання «Газпромом» умов міжоператорської угоди);
2. Доступ третіх сторін до експорту та транзиту газу в РФ (скасування трубопровідної експортної монополії «Газпрому»);
3. Наявність відповідної інфраструктури (недопущення демонтажу більшої частини коридору в рамках «оптимізаційної програми» «Газпрому»);
4. Активізація відносин із державами Центральної Азії (на комерційних взаємовигідних засадах).

Як свідчить приклад «Північного потоку-2», «Газпром» змушений зважати на європейські правила, щоб мати змогу працювати на ринку ЄС. Однак, оскільки виконання трьох із чотирьох необхідних умов знаходяться в сильній залежності від позиції РФ, а економічна доцільність постачання центральноазійського газу як для України, так і для ЄС є низькою, відновлення прямих поставок в найближчій перспективі не виглядає здійсненним.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Попри те, що відновлення прямих поставок центральноазійського газу є малоймовірним через утруднене виконання низки умов та слабку економічну доцільність, робота в цьому напрямку в наступні декілька років може стати стримуючим фактором від російської енергетичної експансії та суттєвим аргументом в подальших переговорах щодо транзиту.

На нашу думку, необхідними кроками є:

- «Оператору ГТС України» за експертної підтримки Єврокомісії та ENTSOG домогтися повного виконання міжоператорської угоди (interconnection agreement) у частині доступу трейдерів до потужностей та передачі газу на східному кордоні України (на точках з'єднання «Сохрановка» та «Суджа»).
- У випадку, якщо переговорний шлях не дасть результатів, розглянути доцільність спільного з європейськими (напр., польськими) компаніями позову проти «Газпрому» за антимонопольним законодавством ЄС, у т.ч. використовуючи зобов'язання російської сторони від 2018 року щодо зняття договірних бар'єрів для вільних перетоків газу в регіоні Центральної та Східної Європи.
- «Оператору ГТС України» ініціювати переговори з «Газпромом» щодо розширення міжоператорської угоди на інші точки з'єднання з ГТС РФ (крім тих, що розташовані на тимчасово окупованих територіях), а також розглянути доцільність укладання міжоператорської угоди із «Газпром трансгаз Беларусь» для поширення європейських правил на відносини з усіма операторами суміжних газотранспортних систем.
- «Оператору ГТС України» спільно з оператором сховищ АТ «Укртрансгаз», за підтримки Національної інвестиційної ради та Офісу залучення інвестицій (UkraineInvest), провести подальші презентації нових можливостей для торгівлі газом (та відповідних послуг операторів) для створення додаткового комерційного інтересу серед компаній-замовників, у т.ч. отримання газу на кордоні України та РФ.
- Уряду України (МЗС, Міненерго) за підтримки країн-союзниць та використовуючи міжнародні юридичні зобов'язання РФ, домогтися від російської сторони публікації детальних планів та звітів щодо розвитку своєї газотранспортної системи — зокрема секцій, що з'єднує центральноазійську газову інфраструктуру та українську ГТС.
- Уряду України (МЗС, Міненерго) спільно з НАК «Нафтогаз України», «Оператором ГТС України» та дружнім експертним середовищем провести серію інформаційних кампаній, ціллю яких є надання з боку РФ доступу третім сторонам до експорту та транзиту газу своєю газотранспортною системою. Це можна втілювати через підтримку дискусій в російських та західних експертних колах (за участі полісімейкерів) щодо необхідності зняття експортної монополії «Газпрому» та посилення тиску європейських партнерів на РФ.
 - Зокрема, необхідно наполягати на поширенні дії антимонопольних рішень Єврокомісії щодо «Газпрому» і на питання центральноазійського газу.
 - Додатковим засобом демонстрації комерційного інтересу до закупівель центральноазійського газу можуть стати листи про наміри, спільні декларації або меморандуми, що можуть укладатися між українськими та європейськими компаніями з одного боку та національними нафтогазовими компаніями Туркменістану, Узбекистану, Казахстану — з іншого.
- Уряду України (МЗС), за аналогією до ЄС та США, здійснити перегляд стратегії розвитку відносин із країнами Центральної Азії — як на двосторонньому рівні, так і на рівні регіональної співпраці. Нова стратегія має бути зосереджена на забезпеченні ефективної присутності в регіоні, зокрема через постійні консультації на найвищому політичному рівні, спільні зусилля із відновлення обсягів торгівлі (у т.ч. розблокування

транзиту товарів через РФ), розвиток секторальної співпраці та конкретних інвестиційних проєктів між країнами як частини спільного порядку денного.

Розвиток відносин з країнами Центральної Азії як самодостатній напрям має також знайти відображення при перегляді (оновленні) урядом України стратегічних документів, що визначають зовнішню та безпекову політику.

- Уряду України (МЗС) разом із країнами-союзницями (зокрема, США) розвивати ініціативи щодо посилення співпраці з регіоном Центральної Азії, прискорення демократичних й ліберальних перетворень. Формування регіональної коаліції та посилення західної присутності може допомогти країнам регіону відстоювати свої інтереси перед КНР та РФ, зокрема у контексті вимоги розблокувати доступ до українського та європейського ринків через російські газотранзитні потужності.
 - В рамках посилення співпраці з країнами Центральної Азії, Україна має запропонувати нові прозорі та конкурентні моделі відносин, на противагу бартерним відносинам «пострадянського» типу, які ще донедавна були реальністю.

